

CONCEPTELE „PROST” ȘI „PROSTIE” ÎN MENTALUL ROMÂNESC (ÎN BAZA UNITĂȚILOR FRAZEOLOGICE)

THE CONCEPTS “STUPID” AND “STUPIDITY” IN ROMANIAN MENTALITY (BASED ON PHRASEOLOGICAL UNITS)

Elena LACUSTA,
doctor, conferențiar universitar,
Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți

Abstract: *The article presents the concepts “stupid” and “stupidity” in Romanian mentality. The arguments are illustrated with phraseological units, including proverbs and sayings. Also, the ideas are supported by some archetypes of this conceptual category from other folklore products: fairy tales, anecdotes, stories. It demonstrates the division of this conceptual sphere into two categories, depending on the manifestation of the intensity of this feature: absolute and relative (or, in other terms, monovalent and bivalent). Both categories are developed in phraseology. In order to prove that the area of significance in mentality of the lexeme “stupid” is much more extensive than the area of lexical significance, semantic plethora exclusively phraseological of this phraseological unit component is presented. The conclusions drawn are related to the Romanian people attitude towards this category of people (he is tolerant and finds contextual justification, is not avoided and cohabitation solutions are found).*

Keywords: *phraseological unit, concept “stupid”, human defect, semantic plethora, mentality.*

Dacă e să analizăm din perspectiva unui determinism fonetic, cuvântul *prost* ar fi un model ilustrativ pentru teza corespondenței cuvintelor și lucrurilor a lui Michel Foucault. Baza acestei teorii valorifică ideea descompunerii în elemente denominative elementare a tuturor cuvintelor (silabe și sunete) care numeau stările de lucru primare. Astfel, oricărui cuvânt trebuie să-i corespundă un înțeles al silabei, compus și acesta dintr-un înțeles (mai general) al sunetelor. În acest sens, „tușeul labial, cel mai lesne de folosit, cel mai suav, cel mai grațios, servea la desemnarea primelor ființe pe care omul le cunoaște, acelea care-l înconjoară și cărora le datorează”, derivat din flexibilitatea buzelor și ușurința de a fi utilizate în articulare. În

schimb, „dinții sunt tot atât de fermi pe cât sunt buzele de mobile și de flexibile; intonațiile care provin de aici sunt puternice, sonore, zgomotoase. Cu ajutorul tușeului dental se exprimă tunetul, răsunetul, stupoarea; prin ea desemnăm *toba, timpanul, trompeta* (Foucault 1996: 70). Iar sunetul o, conform aceleiași teorii, exprimă mirarea (a se vedea ochii care se rotunjesc), ca dovadă și intensificarea a efectului produs de ș și ț (fricativ și, respectiv, oclusiv; ambele consoane) (*ibidem*).

Prin urmare, compus din trei dentale (alveolare), acest cuvânt nu poate decât să exprime o disonanță statornică cu norma obișnuită a lucrurilor, cu marcarea exagerării sau intensității, corespunzătoare vocalei o.

Labiala inițială, în schimb, indică un aspect mai puțin negativ al conținutului desemnat, imprimându-i un caracter relativ de manifestare. Prin urmare, ambivalența pozitiv-negativ, dar și relativitatea manifestării acestei stări în termenii unei necorespunderi cu firescul și, astfel, plăcutul, sunt elementele-cheie ce determină prostia și prostul în înțelegerea noastră.

Polarizarea acestei trăsături umane pe axa negativ – pozitiv (ajungându-se chiar la suprapunerea *viciu – calitate*) poate fi identificată în imaginea prostului din povești, snoave, proverbe. Tot pe această axă este prezentat sensul cuvântului *prost* în dicționarul lui August Scriban, care descrie această trăsătură gradual: de la manifestarea intensității prostiei în absolut, prin forma superlativă *foarte prost*, și printr-o construcție frazeologică *E prost de dă în gropi* până la manifestarea aceleiași trăsături cu intensitate mai mult sau mai puțin diminuată: *Fără spirit, nesărat; lipsit de inteligență; De calitate inferioară, ieften [!], uzat; Din treapta de jos, plebeu; Simplu, naiv, nerafinat; Simplu, ordinar, de rând* (Scriban).

Tot gradual este prezentată prostia și de către M. M. Бахтин, care identifică două tipuri de manifestare a acestei trăsături: o prostie ambivalentă și una monovalentă (deci absolută). Amintim că prostia este o categorie universală, iar manifestarea ei specifică vine doar să completeze structurile sau tiparele de cunoaștere universale cu fapte naționale (cf. Бахтин 1995).

Cele 8 semnificații indicate de DLRLC la cuvântul *prost* construiesc pletora semantică în aceleași coordonate: monovalent, prin termeni categorici, opozitivi, ce descriu manifestarea categoriei vizate în absolut, opusă

inteligenței, deșteptăciunii, semnificație plasată pe primul loc (1. (În opoziție cu deștept, inteligent) Lipsit de inteligență, fără minte, fără judecată; nepriceput (DLRLC)), și ambivalent, a cărui determinare este relativă, raportată la niște norme de manifestare vizate situațional și a căror necorespondență cu așteptarea – nu este/gândește etc. ca mine sau cum trebuie (5. *Care nu e așa cum trebuie, nu este în măsură să satisfacă; necorespunzător, nesatisfăcător* (*ibidem*)).

Primul tip (monovalent) este pe larg valorificat în poveștile și nuvelele despre prostie. Prototipul prostului absolut este dracul cel prost, din basmele fantastice, care e mare, puternic, cu atribute precreștine, acest personaj venind să înlocuiască zmeii, uriașii (or, dracul din creștinism este isteț, șiret). Acesta este învins prin păcălire, ca în *Stan leneșul, Dănilă Prepeleac*.

La fel, personaje ce întruchipează prostul sunt și din rândul oamenilor (în snoave) ale căror fapte și vorbe sunt exagerate, hiperbolizând sau hipertrofiind prostia. Ovidiu Bîrlea califică aceste procedee ca fiind reminiscențe ale basmelor fantastice, unde se exagerează însușirile (Ochilă, Sătilă): „Exagerarea prostiei la atari dimensiuni (grad maxim) e o rămășiță din mentalitatea arhaică, învecinată cu cea care a creat basmele fantastice, unde însușirile sânt, de asemenea, exagerate la grad maxim” (Bîrlea 1976: 365). Aici putem aminti *Prostia omenească* a lui Ion Creangă, *Și iarăși despre prostie* sau *Planul simi-giului* de Anton Pann etc.

Este interesant că imaginea omului prost din această categorie nu are drept prototipuri personaje negative. Pe acestea *le paște norocul*, sau și-au

găsit existență printr-o potrivire reușită (cu nevasta, de cele mai multe ori). Tot această categorie de oameni este iubită de Dumnezeu, după cum se poate trage concluzia dintr-o legendă culeasă de Elena Niculița-Voronca despre ciobanul cel prost, fără păcate, care putea să treacă prin vad fără să se ude, iar din moment ce și-a pus mintea la contribuție, a început să aibă și păcate (Niculița-Voronca 2008 II: 69). Putem invoca, în susținerea aceleiași idei, și frazeologismul *Prost și curat (de păcate)*.

A doua categorie, pe care am putea-o numi prostie relativă, ambivalentă (numită de Ovidiu Bîrlea, prostie verosimilă în opoziție cu cea fantastică, hipertofiată), poate fi ilustrată de imaginile fratelui mai mic, uneori leneș, din basmele populare (*Dănilă Prepeleac, Prostul cu păsărica, Împăratul cel prost*) sau *Stan leneșul* din basmul cu același nume. Acest tip de prost e relativ, întrucât în asemenea mod este văzut/perceput de către ceilalți. Este raportat, prin urmare, la frații mai mari sau la niște norme și legi ale conviețuirii în comunitate și care, de cele mai multe ori, se dovedesc a fi depășite de așa-zisele legi sau principii ale celui dintâi. Acest tip de prost se află la limita dintre lipsă de intelect, rațiune (slabi de minte) și istețime, satisfăcând condițiile manifestării unei inteligențe ce depășește, la fel, normalitatea (dau răspunsuri la întrebări absurde și ies învingători în lupte imposibile).

Această prostie poate fi considerată pseudoprostie sau prostie funcțională, necesară, care este adoptată pentru un scop bine definit (a se vedea, în acest sens, imaginea lui Iancu din legendele cu Avram Iancu ce o face pe prostul sau nebunul, ca să scape cu

viață). Tot aici putem invoca și imaginea lui Prepeleac sau a lui Ianuș și Ionică (variantele lui Ivan-duraciok din mentalul rusesc).

Ca aspect negativ diminuat poate fi înțeleasă prostia și ca un dat iminent, mult (ca dimensiune sau cantitate), dar necesar în calitate de context al manifestării inteligenței, iscusinței sau a maturizării. Deci dracul este mare și prost, zmeul la fel, dar numai în raport cu aceștia apare inteligența lui Prepeleac, Stănică etc. Și mulțimea sau gloata poate fi văzută ca variantă a cantității, a volumului extins – a se vedea, în acest sens, expresiile *a fi grămadă* pentru denumirea dată prostului; sau expresia, devenită frazeologică, *proști și mulți* etc.

Menționăm că sensul lexical al noțiunilor *prost* și *prostie* nu acoperă întreg sensul cultural. Acesta din urmă se construiește pe principiul abaterii de la normele obișnuite și general aplicate de către o comunitate, norme care pot fi: existențiale, sau a naturii umane (*numai proștii se tem de moarte*), intelectuale (sau chiar fizice, mentale, văzute ca manifestare a prostiei, sau care provoacă prostia¹), comportamentale (în comunitatea socială), lingvistice etc. Se desemnează o stare de a fi, a se comporta și a gândi/vorbi altfel, în alt mod decât restul. Această abatere poate fi atât înăscută, cât și prefăcută pentru diverse scopuri sau efecte, printre care și comicul (a se vedea imaginea bufonului în acest sens).

Pe același principiu se construiește imaginea prostului și în frazeologia românească: *Omul prost*

¹ De exemplu, una dintre semnificațiile cuvintelor *lălii* și *mut* este „om prost” (cf. Scriban).

șede-ntre noi ca și măgarul între oi; a fi mai breaz decât altul. Astfel acesta este caracterizat prin acțiuni neobișnuite, până la absurd: Ține capra și-l împunge, / Iar altul stă și o mulge; Se căznește de-adineaoră / Să facă-n nisip o gaură; Umblă pe drumuri tăind frunze la câini; Umblă cu capul între urechi; Umblă ca să prinză roiul / Și-și întoarce înapoiul; Vrea să umple-n puț găleata / Cu gaura neastupată.

Spre deosebire însă de povești, basme și snoave, care au drept personaj un tip al prostului isteț sau, cel puțin, norocos, tezaurul paremic valorifică imaginea unui prost iremediabil, înnăscut: *Omul beat se trezește, dar prostul niciodată; Prost se naște, prost crește, prost moare; Prost se naște fără nume / Prost se duce din astă-lume; Cât să-i dai bătaie face treabă cât îl taie; Din tâlhar și din curvar mai faci gospodar, dar din prost și din nebun nu s-alege om bun; Prostia din născare leac nu mai are.*

Ca opoziții ale acestei stări înnăscute ar funcționa două ipostaze ale prostiei: prostia situațională, când omul *o face pe prostul*, și lipsa de experiență, caracteristică omului tânăr, față de care românul este tolerant atunci când imaturitatea mentală coincide cu imaturitatea fizică: *Prea e tânăr, n-are minte, / I-o crește de-acu-nainte.*

Configurația conceptuală exclusiv frazeologică a prostiei este mult mai extinsă decât semnificatul său lingvistic. Pornind de la sensul de bază – abatere de la normalitate, de la norme – conceptosfera *prost* se prezintă ca o varietate de arii foarte diferite articulate, devenind, am spune, termen generic pentru defecte omenești, pentru deficiența integralității, pentru

lipsa harului, talentului sau a competențelor profesionale, pentru rău, sau chiar pentru binele excesiv etc.

PROST: 1. Animal: (dobitoc, bou, măgar, oaie, berbec, găină etc.): *A rămâne ca bou la poarta nouă; Bou bătrân cu baier roșu; Bou l-am dus, bou l-am adus; S-a dus bou și s-a întors vacă; Ghici, boule, pricepe-te, măgarule; Cine spală capul măgarului în zadar pierde ostiniala și soponul; Măgar s-a dus, măgar s-a întors; Măgarul cară.*

2. Condiție umană: *Nimeni nu poate să zică „acum le știu pe toate”; Cât are omul în lume o viață, tot mereu învață și nu se învață; Tot învățăm cât trăim și neînvățați murim.* **3. Fără bani, nevoiași sau risipitor:** *Omul prost mănâncă tot post; Înțeleptul adună și prostul risipește.* **4. Generic, defecte** (leneș, chior, înalt, lung, mare; bunătate excesivă, credul); *Oamenii proști se ceartă țiganii și se bat ca orbii; Nalt ca bradul prost ca gardul; Înalt cât o prăjină și prost cât o ceapă; Prostul este ca orbul când dă de părete; Întreabă-l pe lenes să te învețe minte; De vrei sfat la vreo treabă, du-te pe lenes de-ntreabă; Omul bun e prost; Omul prost crede tot; Prostul face ce vede și ce aude crede.* **5. Inactiv/ lenes, fără rost:** *Omul care-i prost n-are nici un rost; Umblă pe drumuri tăind frunze la câini; Umblă cu capul între urechi.* **6. Individ ce râde:** *Prostu râde singur de prostia lui; Pentr-un boț de mămăligă, râde prostu de se strică; Râzi ca un prost; La orice îi sare glasul și râde nebun cu ceasul.* **7. Model al potrivirii:** *Un bou și o belea; Prost cu prost când trăiește lesne se îngăduiește.* **8. Needucat:** *Omul prost bun odor la casă a fost; Sărmanul*

bărbatul prost, bun odor la casă-a fost. 9. Neexperimentat: *Barbă lungă până-n burtă și mintea până-n gât scurtă; De ani e mare și mințe n-are (Pann); Frunză verde solz de pește, apa-n vale nu cotlește, omul prost nu-mbătrânește; Vițel s-a născut și bou a murit; Sărăcia /nevoia învață pe om dar nu pe prost; Omul până nu pătimește /pățește, niciodată nu înțelepțește; Capul până nu se sparge nu se văd creierii.* **10. Neînțelept: Prostului mințe-i lipsește; Prostul întâi vorbește ș-apoi se gândește; Judecata-i e oloagă, că-i lipsește-n cap o doagă; Ce face un prost nu pot desface zece înțelepți; Prostul face ce vede și ce aude crede; Pe carte nu prea poate, pe de rost; Știe cam prost.** **11. Norocos:** *Nu e fum fără foc nici prost fără noroc; Norocul e prost; Prost să fii, noroc să ai; Iar mințe se trase lăsând pe Norocul; Norocul prostului.* **12. Orgolios sau fudul:** *Omul prost, dacă nu e fudul, nu are nici un haz; Prostului nu-i stă bine dacă nu-i fudul; Fudulia e prostie; Fudulia e soră bună cu prostia; Fudulul are doi tovarăși: prostia și sărăcia.* **13. Sărac:** *Sărăcia /nevoia învață pe om dar nu pe prost; Cel prost pururea de mătăligă să se fie.* **14. Sincer, nefățarnic:** *Din gura prostului afli adevărul.* **15. Urât / Frumos:** *Chip frumos, la un cap prost; După ce că e prost (sărac, slut) îl mai cheamă și Vlad.* **16. Vorbăreț, flecar, bârfitor:** *Gură are de vorbit și cap n-are de gândit; Chiar prostul, tăcând, de înțelept toți-l cred; Omul prost din vorburi și nuca din ușurință; Prostul se cunoaște după vorbă și șiretul după ochi; Prostul întâi vorbește ș-apoi se gândește; Negândind, nesocotind, se pomenește vorbind.*

Ca ipostaze ale prostului, sinonime absolute în mental, funcționează nerodul și nebunul: Dovadă sunt proverbele sinonime, în care aceștia sunt, mai ales, variante comutabile: *A o face pe prostul / nebunul / nerodul; Prostul / nebunul nu ascultă nici la deal, nici la vale; Mai bine cu un înțelept la pagubă decât cu un prost / nerod la câștig; Ce mi-e prostul, ce mi-e nebunul; Prostia/ nerozia are cheltuială mare; Cine încearcă să învețe pe nerodul nu se osebește de nebun.*

După cum s-a putut observa culturemul prost, față de lexem este mult mai extins. Imaginea acestei trăsături sau a omului caracterizat cu asemenea trăsătură se construiește în jurul înțelesului „abatere de la normă”. Românul este tolerant cu manifestările prostului, îi găsește justificare, și găsește soluții de coabitare. O situație contrară este atestată în cele cinci cărți ale înțelepciunii, *Panciatantra*², considerată culegere de cugătări cu caracter universal și în care prostul este prezentat ca persoană ce aduce ghinion, de care trebuie să te ferești:

Коль в доме, в городе, в стране живешь ты вместе с дураком,

Пусть избегаешь встречи с ним, – все ж может горе принести (Панчатантра 1958: 413).

² Cea mai importantă culegere indiană de povești, fabule, parabole și sentințe, scrise în sanscrită (100 î. Hr.-500 d. Hr., azi pierdută), cu caracter moralizator, majoritatea pe tema artei politicii și a înțelepciunii vietii.

Referințe bibliografice

1. Bîrlea, Ovidiu, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1976.
2. Foucault, Michel, *Cuvintele și lucrurile*, traducere de Bogdan Ghiu și Mircea Vasilescu, Editura Univers, București, 1996.
3. Niculiță-Voronca, Elena, *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, Ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu vol. II, Editura Saeculum Vizual, București, 2008.
4. *Proverbe românești*, ediție alcătuită, prefața, glosar și indici de George Muntean, Editura pentru literatură, 1967.
5. Scriban, August, *Dicționarul limbii românești*, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, Iași, 1939.
6. Zanne, Iuliu, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. VII, ediție îngrijită de Mugur Vasiliu, Editura Scara, Asociația Română pentru Cultură și Ortodoxie, București, 2004.
7. Бахтин, М.М., *Человек в мире слова*, Изд-во Росс, открыт, ун-та, Москва, 1995.
8. *Панчатантра*. Перевод с санскрита и примечания А.Я. Сыркина; статья В.В. Иванова, Москва, АН СССР, 1958.